

s-au născut în Ionia și de aci au fost ulterior transplantate în Attica, atunci ar trebui admis că Attica a fost recolonizată de ionieni. De aceea întreaga construcție a lui Cassola este respinsă și, credem, pe bună dreptate.

Puținele observații și scurtele rezumate parțiale de mai sus nu pot da însă o imagine completă a bogăției de fapte, ipoteze și concluzii discutate, respinse, împărțășite, completate sau emise de Sch. în cele peste 20 de pagini pe două coloane ale textului său, care se citește nu numai cu cel mai viu interes, dar și cu reală plăcere.

Vladimir Dumitrescu

J. M. COOK, R. V. NICHOLLS, J. K. ANDERSON, JOHN BOARDMAN, *Old Smyrna 1948—1951*, în «The Annual of the British School at Athens», 53—54, 1958—1959, p. 1—181, pl. 1—44.

Între 1948—1951 o expediție anglo-turcă, sub conducerea prof. J. M. Cook și a prof. Ekrem Akurgal, a întreprins săpături arheologice lângă Bayrakli, în ruinele vechii Smirna. Cu un personal științific de prima mână, care a dirijat eficient lucrările, s-au putut cerceta într-un timp scurt — am putea spune record — principalele probleme pe care le pune așezarea. După o scurtă etapă de studiu a materialelor, s-a trecut la publicarea rapoartelor definitive, dintre care prima serie vom încerca s-o prezentăm în rândurile care urmează.

Importanța așezării de la Bayrakli ca obiectiv arheologic este considerabilă. Din informațiile autorilor antici și după observațiile și cercetările de teren mai vechi, se știe că Smirna grecească a fost de două ori întemeiată. Primul oraș, datînd din timpul migrației eline-ioniene, s-a așezat în partea de nord a golfului Smirna, pe un promontoriu lângă actualul sat Bayrakli. Această veche Smirnă, înfloritoare în sec. VII î.e.n., a fost distrusă din temelii de regele Alyattes al Lydiei la sfîrșitul aceluiași secol. Noua Smirnă a fost întemeiată mai tîrziu, în epoca lui Alexandru cel Mare, în partea de sud a golfului. Astfel, promontoriul de lângă Bayrakli, pe lângă avantajul pe care îl prezintă de a fi actualmente nelocuit, putînd fi cercetat nestîngherit, oferă posibilitatea unor săpături executate direct în nivelele arhaice ale orașului, anterioare cuceririi lidiene. În felul acesta, la Smirna se poate studia amplu originea și dezvoltarea unui mare centru grecesc arhaic din Grecia asiatică. Materialele descoperite aici beneficiază de un *terminus ante quem* constituit de nivelul de distrugere al cuceririi lidiene.

Săpăturile au fost executate cu toată exigența pe care progresele metodei stratigrafice o cer. În rapoartele prezentate se remarcă de la prima vedere concepția clară după care s-au urmărit obiectivele și acuratețea lucrului. S-au obținut observații numeroase, precise, ușor verificabile pe planurile și fotografiile prezentate.

În raportul introductiv, prof. J. M. Cook, după o scurtă descriere geografică a stațiunii, expune istoricul orașului după izvoarele istorice (exemplar studiate de J. C. Cadoux în cartea sa *Ancient Smyrne*) și cele arheologice. Cel mai vechi nivel de la Smirna este protogeometric (resturile din epoca bronzului timpuriu nu au legătură cu locuirea greacă), datîndu-se în jurul anului 1000 î.e.n. Acest nivel este contemporan cu cel mai vechi nivel grecesc descoperit la Milet, dovedind astfel că așezările ioniene de pe coasta Asiei Mici au apărut în epoca protogeometrică. Orașul se dezvoltă repede. Se construiește prima incintă fortificată în a doua jumătate a sec. IX, urmată, după un secol, de a doua. Către sfîrșitul veacului VIII, se semnalează

primele importuri de amfore de Chios cu angobă albă și de amfore cenușii, probabil de Lesbos. Observații importante au fost făcute în straturile sec. VII, explorate extensiv. S-a constatat că în această perioadă se plasează epoca de maximă înflorire a orașului (crearea *temenos*-ului zeiței tutelare și primele construcții sacre monumentale, început de orientare urbanistică, extinderea locuirii în afara zidului de apărare etc.). De la mijlocul secolului datează un fragment ceramic ionian, care poartă semnătura unui pictor cu numele Istrokles, dovedind veclimea legăturilor ioniene cu Marea Neagră (constituind eventual o informație prețioasă privind existența Histriei de la această dată). După unele păreri însă, acest nume s-ar referi nu la cetatea Histria sau la numele grecesc al Dunării, ci la o mică insulă Istros din Dodecanez (C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonisation*, New York, 1959, p. 118). Principala problemă a raportului introductiv al lui J. M. Cook este însă aceea privind cronologia cuceririi lidiene a Smirnei. Chestiunea este deosebit de importantă, deoarece această dată este considerată de istoriografia modernă ca unul din punctele de reper pentru cronologia istorică și arheologică a epocii arhaice. De pildă, periodizarea ceramicii corintice este direct legată de această dată, deoarece s-a observat că nivelul distrugerii lidiene, precis definit stratigrafic, conține ceramică corintică timpurie. Se încearcă astfel ca prin datarea nivelului de distrugere să se obțină un punct fix de sprijin pentru construirea unei cronologii stabile. Acesta este unul din cele mai importante rezultate, cu consecințe pe plan general istoric, obținute la Smirna.

Raportul al doilea aparține lui R. V. Nicholls și expune observațiile făcute asupra fortificațiilor grecești și celelalte resturi de pe perimetrul orașului. Autorul a conceput monografie acest raport. Prezentarea rezultatelor de pe teren este amplă, urmată de o anchetă asupra tuturor fortificațiilor grecești și orientale. Dezvoltarea dată de Nicholls este pe deplin justificată de importanța descoperirilor. La Smirna a putut fi studiată o succesiune de ziduri de apărare din sec. IX pînă la sfîrșitul sec. VII î.e.n., corect prinsă stratigrafic, avînd o mare întindere, necunoscută în alte orașe grecești arhaice. Studiul este bogat ilustrat, avînd și unele reconstituiri interesante.

Materialul ceramic aduce un aport neprețuit la lămurirea istoriei vechii Smirne, în special în problema cronologiei începutului așezării, precum și asupra cronologiei mult dezbătute a distrugerii orașului. În plus de aceasta, tot datorită ceramicii putem cîștiga o privire de ansamblu asupra legăturilor economice și comerciale ale vechii Smirne cu diferitele centre ale lumii grecești.

Vechea tradiție a unei întemeieri eoliene, succedată de o colonizare ioniană, despre care lasă să se înțeleagă și Herodot, I, 149, se confirmă prin marea cantitate de ceramică monocromă cenușie, descoperită în nivelele inferioare. Alături de această categorie, apare din belșug ceramica protogeometrică cu elemente databile în jurul anului 1000, ceramică asemănătoare cu cea protogeometrică atică, dar totuși cu elemente proprii, care împiedică o conectare cu aticul. Cu cît crește cantitatea ceramicii pictate, procentul ceramicii monocrome scade, pentru ca, în sec. VIII, așezarea să prezinte un facies net ionian (pl. 5/b-d). Începînd din acest secol, putem — pe baza materialului ceramic — urmări legăturile dintre Smirna și unele centre grecești. Circulația amforelor de Chios este atestată la Smirna încă în sec. VIII, continuînd și în secolul următor, din categoria cu angobă albă și ca decor un S culcat pe umăr (fig. 4 ilustrează o astfel de amforă din sec. VII tîrziu). Dacă — datorită descoperirilor de la Smirna — se poate stabili circulația acestei categorii de amfore într-o epocă atît de timpurie, putem adăuga că în urma descoperirilor din stratul arhaic de la Histria se poate dovedi durata circulației amforelor de Chios cu angobă pînă la sfîrșitul sec. VI î.e.n., ceea ce infirmă teza veche, exprimată de M. Lambrino în *Les vases archaïques d'Histria*, p. 101 și urm., unde li se conferea o anterioritate asupra amforelor de Chios fără angobă. Prezența anumitor categorii ceramice cenușii atestă de asemenea legături cu Lesbos, dar ceea ce apare mai interesant pentru această

epocă timpurie este prezența « amforelor balon » (balloon-amphorae, p. 14), se pare atice. Legăturile cu Grecia continentală se confirmă și prin apariția ceramicii corintiene (pl. 21—30), prezentată de J. K. Anderson într-un catalog care însumează 160 ex., cele mai vechi din prima jumătate a sec. VIII (după unele păreri din perioada geometrică târzie, v. p. 138, n. 1 și n. 3), cele mai recente în pragul sec. VI î.e.n.

J. K. Anderson periodizează în catalogul respectiv ceramica corintiană pe grupe determinate de contextele stratigrafice. Astfel, grupele A—F cuprind ceramica *de dinainte* de nivelul de locuințe curviliare (care par a începe a fi construite din sec. VIII, p. 14), *din timpul* acestui nivel și *după părăsirea* nivelului respectiv. Grupa H înglobează ceramica din nivelul distrus de lidieni. Ceramica din ruinele unor locuințe dezafectate nu poate însă oferi întotdeauna puncte de reper, întrucât aceste locuințe apar deranjate de alte locuințe posteroare. Numai în felul acesta poate fi explicată prezența unor fragmente corintiene timpurii în nivelele superioare, databile în sec. V—IV î.e.n.

După cum s-a menționat mai sus, ceramica corintiană aduce o foarte însemnată contribuție la precizarea datei distrugerii orașului Smirna de către lidieni: J. M. Cook acordă, în p. 25—27, un amplu comentariu acestei probleme, dovedind în chip convingător că, deoarece *cea mai târzie* ceramică corintiană din nivelul respectiv este așa-numitul corintian timpuriu (*early Corinthian*) și urme de corintian mijlociu sau de tranziție spre corintianul mijlociu neaflindu-se în context, distrugerea Smirnei a trebuit să aibă loc la « circa 600 sau nu mult după această dată » (p. 25). Pe de altă parte, unele date deduse după izvoarele istorice (citate în p. 25—26, n. 67—69): începutul domniei lui Alyattes, circa 618—617, diferite evenimente din timpul domniei acestuia, precum și moartea lui, circa 560 î.e.n., îl îndreptățesc pe autor să adopte următoarea secvență în desfășurarea evenimentelor: *primo*, campania lui Alyattes contra Smirnei; *secundo*, războiul cu mezii, care se încheie cu ocazia eclipsei de soare din 585 î.e.n., pentru că, altfel, s-ar ajunge la o coborâre imposibilă a corintianului timpuriu, despre care am arătat că este *cea mai târzie* categorie ceramică corintiană.

După o perioadă de tranziție, înfîlțită în nivelul distrus de lidieni, « village period », repopularea așezării este documentată prin prezența ceramicii corintiene din faza mijlocie a stilului. Cu această grupă pare să se fi oprit importul corintian la Smirna, alegerea oprindu-se de-acum înainte asupra altor categorii, unele superioare din punct de vedere al calității, atice sau ioniene.

Din această ultimă categorie, puține exemplare sînt însă publicate și probabil de uz curent (pl. 4: menționăm că vasele din această planșă, grupa *a*, sînt considerate ca boluri lidiene; câteva exemplare au fost descoperite și la Histria; pl. 6/b, prezintă fragmente din sec. VI î.e.n.; pentru grupa *b* este greu de precizat centrul de producție).

Ceramica atică este cuprinsă într-un catalog de 163 exemplare (dintre care 1—117 ceramică cu figuri negre, restul figuri roșii), ilustrată în pl. 31—44 și este descrisă de J. Boardman. Seria atică începe în primul sfert al sec. VI î.e.n. (nr. 1, un *lebes gamikos*, amplu comentat de autor și determinat ca provenind din atelierul lui Sophilos) și continuă pînă în pragul anului 500. Următoarele forme de vase apar: amfore sau hydrii (nr. 2 subscris pictorului Gorgonei), cratere, lekanai, platouri (nr. 25 subscris lui Lydos) și seria aproape completă a cupeilor (lipsesc cupele cu comaști), skyphoi și lekytoi.

Încercînd o paralelizare cu situația ceramicii atice de la Histria, constatăm pentru această din urmă așezare un import al ceramicii atice cu figuri negre mult mai timpuriu, deși sporadic. Un singur exemplar descoperit pînă în prezent marchează acest import în ultimele decenii ale sec. VII î.e.n. (publicat de Petre Alexandrescu: *Autour de la date de fondation d'Histria, Studii clasice*, IV, 1962, p. 58, nr. 27). În ceea ce privește importul atic în sec. VI, bilanțul categoriilor atice importate este aproape același în ambele așezări. Paralelizări de situație se pot face și pentru seriile atice cu figuri negre tîrzii de la Smirna și de la Histria. J. Boardman

remarcă pentru primul sfert al sec. V o scădere a importului atic (p. 152) și semnificația istorică a acestei stări de lucruri este arătată de J. M. Cook (p. 32), explicându-se ca o consecință a controlului persan, efectuat pe coasta Asiei Mici. Raportînd această situație la cea cunoscută de noi la Histria, și în genere în bazinul pontic, putem menționa ca un fenomen analog absența evasiintegrală a ceramicii atice de stil sever, absență justificată în parte prin motivul arătat de J. M. Cook, la care trebuie totuși să adăugăm că seriile *ieftine* cu figuri negre tîrzii au ajuns pe piața histriană, serii databile în primele decade ale sec. V î.e.n. Ceea ce înscamnă că și alte cauze, în afară de cea luată în considerare de autor, trebuie avute în vedere.

Ceramica atică cu figuri roșii este atestată la Smirna începînd cu al patrulea deceniu al sec. V î.e.n. (nr. 118, crater atribuit pictorului Niobidelor, în perioada timpurie a activității sale). În al doilea sfert al sec. IV este cunoscută și ceramica de stil Kertch (nr. 134). Inventarul trebuie completat cu un număr de lekanai, cupe, skyphoi. Grupele « Black ware » și « patterned ware » circulă paralel cu categoriile de mai sus, putînd fi urmărite pînă în sec. IV î.e.n.

Dacă ceramica prezentată în publicația *Old Smyrna* ajută în așa mare măsură la reconstituirea vieții așezării pe perioadele arătate, pentru ca această reconstituire să fie completă este indispensabilă și publicarea ceramicii grecești orientale, *in extenso*. Categoriile publicate de Fr. și H. Miltner în „Jahreshefte des oesterreichischen archaeologischen Instituts“, vol. 27, se completează desigur cu serii noi, descoperite în cercetările recente. Paralelizarea acestor serii, pe care le socotim bogate, cu seriile descoperite în coloniile grecești vest- și nord-pontice ar duce poate la crearea a noi puncte de vedere asupra legăturilor dintre lumea grecească și zona de periferie a acestei lumi.

Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu

HEINRICH ALEXANDER STOLL, *Griechische Tempel*. Leipzig, Koehler & Amelang, 1961.
110 p. Numeroase planșe afară din text.

Cititorii *Studiilor Clasice* cunosc numele lui Heinrich Alexander Stoll, despre ale cărui cărți închinat lui Schliemann s-a vorbit într-un volum precedent al publicației noastre (III, 1961, p. 495—496). Între timp, alături de cercetări de mai mică întindere privind viața și opera lui Winckelmann și de un volum despre pergamentele din peșterile de la Qumran, pe malurile Mării Moarte, harnicul autor a dat la iveală lucrarea a cărei apariție o semnalează și a cărei fericită întocmire poate fi luată ca pildă.

E vorba, într-adevăr, de o carte de popularizare în înțelesul cel mai bun al cuvîntului, acela care presupune cunoștințe temeinice despre subiectul tratat, alături de darul de a expune în chip convingător și limpede. În cazul ce ne reține atenția, aceste condiții sînt împlinite cu prisosință: efortul de informare e indiscutabil, iar talentul de povestitor, neobișnuit. Citirea cărții e astfel pe cît de plăcută pe atît de instructivă, mai ales cînd la frumusețea textului se adaugă frumusețea ilustrațiilor, în bună parte noi și aproape toate sugestive.

În intenția autorului, lucrarea își propune să fie în același timp o introducere în istoria arhitecturii sacre și o călăuză pe lîngă principalele sanctuare ale lumii grecești, ale căror ruine